

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2014 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2014

1

Vilnius 2015

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2014

1

Vilnius 2015

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

BERNADETTA M A N Y Ś

GEDULINGOS IŠKILMĖS VILNIUJE PO MARIJOS JUZEFOS IR AUGUSTO III MIRTIES

Darbuose apie Abiejų Tautų Respublikos kultūrą ne kartą buvo atkreiptas dėmesys, kad XVII ir XVIII a. magnatų bei bajorų laidotuvių ceremonijos turėjo parateatrinį reitingų bruožų. Kaip pastebėjo Mieczysławas Morka, šiose ceremonijose buvo panaudojamos beveik visos įmanomos priemonės, veikiančios dalyvių ir žiūrovų vaizduotę¹. Kaip pavyzdys pateikiamos iškilmingiausiomis formomis, turtingumu ir įvairove išsiskiriančios gedulingos iškilmės mirus monarchui, jo sutuoktinei, o kartais ir karalių vaikams.

Buvo kuriamos idėjinės ceremonijos programos, pasitelkiant tanatologinio turinio ir sudėtingos simbolikos² kupiną „proginę architektūrą“³. Mirus karaliui arba karalienei gedulas buvo minimas visoje šalyje, ypač iškilmingai dideliuose miestuose. Jų gyventojams tos gedulingos ceremonijos, kaip ir bažnytinių, valstybinių dignitorių laidotuvės, buvo proga viešai išreikšti patiriamas emocijas – liūdesį ir gailėtį⁴. Galime daryti prielaidą, kad jos buvo panašios į valstybines iškilmes⁵, o šią tezę patvirtina tai, kad iškilmės vykdą-

¹ M. Morka, Uroczystości pogrzebowe w Wilnie, *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku*, red. J. Kowalczyk, Warszawa, 1995, s. 147.

² J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa, 1974.

³ J. A. Chrościcki, Architektura okazjonalna XVI–XVIII wieku w Polsce. Próba charakterystyki, *Treści dzieła sztuki. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, 1969, s. 215; J. A. Chrościcki, *Pompa funebris...*, s. 98. Žr. taip pat: *Dzieje sztuki polskiej*, red. A. Miłobędzki, Warszawa, 1980, t. 4, cz. 2, s. 96.

⁴ Po Stepono Batoro žmonos Onos Jogailaitės mirties Reinholdas Heidensteinas parašė: „Paliko šį pasaulį tokio amžiaus, kai mirtis jau nėra per ankstyva, bet, nepaisant to, visi dėl to liūdėjo; [...]“⁴, žr. R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, t. 2, Petersburg, 1857, s. 387. Žr. taip pat: M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków, 1976, s. 80–85; E. Kizik, Gdańskie uroczystości żałobne po śmierci królów polskich i członków ich rodzin w XVII i w XVIII wieku, *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, red. J. Staszewski, Toruń–Gdańsk, 1995, s. 291–306.

⁵ W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Wien, 2009, Bd. 2, S. 965–1001.

vo visoje valstybėje ir buvo skirtos visiems jos gyventojams. Jos visada vykdavo viešoje visiems pasiekiamoje atviroje erdvėje.

Saksų epochos Vilnius, kaip ir kiti Lietuvos ir Karūnos miestai, tapo gedulingų iškilmių, vykusių pirmiausia po Augusto II, tada karalienės Marijos Juzefos, o paskui Augusto III mirties, scena. Vilniaus katedroje po pirmojo Vetino Lenkijos soste mirties laikytų egzekvijų idėjinę programą aprašė M. Morka⁶. Į laidotuvių iškilmes Vilniuje, mirus Augustui II ir 1757 m. lapkričio 17 d. Drezdene mirus jo sutuoktinei Marijai Juzefai⁷, tyrėjai kol kas neatkreipė didesnio dėmesio. Šiame straipsnyje aprašau šių iškilmių eigą ir organizavimą bei pateikiu specifinius jų bruožus.

Daugiausia informacijos apie laidotuvių egzekvijas Vilniuje po Marijos Juzefos, vėliau po Augusto III mirties randame Lietuvos ir Karūnos spaudoje. Papildomų žinių pateikiama proginėse kalbose ir Vilniaus miesto sąskaitose.

Skaudžią žinią apie mylimos žmonos mirtį Drezdene karalius, būdamas Varšuvoje, išgirdo iš savo nuodėmklausio. Kaip rašoma laikraštyje *Kurier Polski*, ją išgyveno tokia „ryžtinga širdimi, kokia derėjo Valdovui, vieningam su Dievu ir visuose prieštaravimuose paklūstančiam Dievo valiai“⁸. Apie karalienės mirtį Varšuvos visuomenei pranešė nuolat skambantys bažnyčių varpai. Vyskupai savo vyskupijose išleido potvarkius, kad visi dvasininkai privalo laikyti gedulingas egzekvijas už a. a. Lenkijos monarchės sielą. Buvo nurodyta meldžiantis prašyti Dievo laimingo ir ilgo Augusto III valdymo. Pats monarchas gruodžio 3 d., minint Šv. Pranciškaus Ksavero dieną, kartu su ministrais ir senatoriais dalyvavo sumoje, kurią Livonijos vyskupas Antanas Kazimieras Ostrovskis⁹ laikė jėzuitų Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir Šv. Ignoto bažnyčioje¹⁰.

Laikraštyje *Kurier Polski* randame žinių apie gedulingas iškilmes, po karalienės mirties surengtas Krokuvėje¹¹, Petrakave¹², Kulme¹³, Vladimire¹⁴, Lucke¹⁵, Bžozove¹⁶,

⁶ M. Morka, min. veik., p. 147–161.

⁷ Marija Juzefa buvo Romos imperatoriaus Juozapo I ir Amalijos Hanoverietės duktė. 1719 m. ji susituokė su Augusto II sūnumi Frydrichu Augustu, kuris 1733 m. užėmė Lenkijos sostą kaip Augustas III, žr.: J. S t a s z e w s k i, Maria Józefa (1699–1757), królowa polska, *Polski słownik biograficzny* (toliau – *PSB*), 1975, t. 20, s. 1–2; J. S t a s z e w s k i, *August III Sas*, Wrocław, 2010, s. 261.

⁸ Iš Varšuvos, 1757 11 30, *Kurier Polski*, 1757, nr 48.

⁹ H. D y m n i c k a-W o ł o s z y ņ s k a, Ostrowski Antoni Kazimierz, *PSB*, 1979, t. 24, s. 540–546.

¹⁰ Iš Varšuvos, 1757 12 07, *Kurier Polski*, 1757, nr. 49. Dabar tai Švenčiausiosios Mergelės Maloningosios bažnyčia.

¹¹ Iš Krokuvos, 1757 12 01, ten pat; Iš Krokuvos, 1757 12 03, ten pat, 1757, nr. 50; Iš Krokuvos, 1757 12 10, ten pat, 1757, nr. 51.

¹² Iš Petrakavo, 1757 12 03, ten pat, 1757, nr. 49.

¹³ Iš Kulmo, 1757 12 01, ten pat, 1757, nr. 50; Iš Kulmo, 1757 12 18, ten pat, 1757, nr. 51.

¹⁴ Iš Vladimiro, 1757 12 01, ten pat, 1757, nr. 50.

¹⁵ Addytament do Gazet, iš Lucko, 1757 12 10, ten pat.

¹⁶ Iš Bžozovo, 1757 12 02, ten pat, 1757, nr. 51.

Zamostėje¹⁷, Gnieznie¹⁸, Poznanėje¹⁹, Jasna Guroje Čenstakavoje²⁰, Lietuvos Brastoje²¹, Kaune²², Vilniuje²³ ir Žemaitijoje²⁴. Išanalizavus šaltinius paaiškėjo, kad visuose didesniuose miestuose gedulingos iškilmės tikrai įvyko, ir ne vėliau kaip 30 dienų po karalienės mirties, tik Kaune gedulingos iškilmės buvo surengtos vėliau, gruodžio 20 d.²⁵

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje svarbiausias gedulingų iškilmų koordinatorius buvo Vilniaus vyskupijos vyskupas ordinaras Mykolas Jonas Zenkovičius²⁶. Sužinojęs apie karalienės mirtį jis pirmiausia nurodė visame mieste paskelbti „viešą gedulą“, „[...] per kurį niekur neturi girdėtis muzikos [...]“²⁷. Vilniaus dvasininkai nuo gruodžio 10 d. savaitę turėjo tris kartus per dieną skambinti bažnyčių varpais, kad primintų gyventojams apie liūdesio ir gedulo laiką. Be to, vyskupas įpareigojo miesto magistratą visos Vilniaus visuomenės vardu viešai išreikšti liūdesį netekus monarchės. Iš rotušės bokšto dėl gedulo buvo iškabintas krepas, o kai nutildavo Vilniaus bažnyčių varpai, iš jo „atsiliepdavo“ *lugubri tono* muzika²⁸.

Vyskupas Mykolas Jonas Zenkovičius gruodžio 10 d. Katedroje laikė „iškilmingas“ egzekvijas už mirusiąją. Gedulingų iškilmų išvakarėse pagal laidotuvių tradiciją liepė tris kartus skambinti bažnyčių varpais, taip kviesdamas Vilniaus gyventojus dalyvauti gedulo apeigose. Šios iškilmės prasidėjo anksti ryte, šeštą valandą, gedulingomis pamaldomis, kuriose pirmiausia giedojo tėvai bernardinai, tada karmelitai, dominikonai ir katedros kapitulos nariai, dalyvavo prelatai ir kanauninkai. Gedulingas pamaldas taip pat giedojo LDK raštininkas, Vilniaus katedros kustodas, Baltarusijos sufraganas Tomas Zenkovičius²⁹, Vilniaus sufraganas, katedros dekanas, Vilniaus generalinis oficiolas vyskupas Antanas Juozapas Žulkovskis³⁰ ir Žemaitijos sufraganas Aleksandras Horainas³¹.

¹⁷ Iš Zamostės, 1757 12 09, ten pat.

¹⁸ Iš Gniezno, 1757 12 09, ten pat.

¹⁹ Iš Poznanės, 1757 12 09, ten pat, 1757, nr. 52.

²⁰ Iš Jasnos Guros Čenstakavoje, 1757 12 10, ten pat, 1757, nr. 51.

²¹ Iš Lietuvos Brastos, 1757 12 12, ten pat, 1757, nr. 52.

²² Iš Kauno, 1757 12 20, ten pat.

²³ Iš Vilniaus, 1757 12 11, ten pat, 1757, nr. 51.

²⁴ Iš Žemaitijos, 1757 12 10, ten pat. Galimas daiktas, kad omenyje turėta Žemaitijos vyskupų sostinė Medininkai – Varniai.

²⁵ M. M o r k a, min. veik., p. 150.

²⁶ *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. Duchowieństwo i świątynie na ziemi wileńskiej. Od XV w. do 1945 roku* (toliau – *EZW*), oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz, 2009, s. 387–388. Jis buvo pagrindinis gedulingų iškilmų po Augusto III mirties organizatorius.

²⁷ Iš Vilniaus, 1757 12 11, *Kurier Polski*, 1757, nr. 51.

²⁸ Iš Vilniaus, 1757 12 11, ten pat.

²⁹ *EZW*, s. 388; *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 131.

³⁰ *EZW*, s. 392.

³¹ Ten pat, p. 118.

Dalyvauti apeigose vyskupas ordinaras įpareigojo visas Vilniaus vienuolijas, ir už tai joms sumokėjo išmaldą.

Laikraščio *Kurier Polski* pranešime platesnė informacija apie ta proga parengtą puošybos programą nepateikiama. Taip pat nežinome jos autoriaus ir pagrindinio motyvo. Bet yra žinoma, kad ji buvo parengta per labai trumpą laiką. Reikia manyti, kad visą renginį daugiausia finansavo pats vyskupas, papildomai įpareigojęs vyskupijos dvasininkus mirusios karalienės intencija laikyti daug sufragijų. Gedulingų iškilmių proga vyskupo Mykolo Jono Zenkovičiaus įsakymu Vilniaus katedroje buvo pastatytas karališkas katafalkas, kuris šventovėje užėmė *visą planum*. Jo formą pabrėžė daugybė iki pat priekinių suolų pristatytų žvakių ir lempų. Virš katafalko, tarp keturių aliejinių lempų kolonų ir kitų žvakėmis papuoštų dekoracijų buvo pritaisytas mirusios karalienės portretas, kurį laikė damasto festonais aprengtas „genijus“. Kyla klausimas, ar tai buvo karstinis portretas, ar koks nors kitoks Marijos Juzefos atvaizdas. Neturime šaltinių, pagal kuriuos būtų galima tiksliai į tai atsakyti. Bet atsižvelgdami į tai, kad tokia tapybos rūšis kaip karstinis portretas nebuvo labai populiarūs LDK žemėse, galime daryti prielaidą, kad buvo panaudotas kitoks karalienės atvaizdas³². Svarbiausia buvo, kad meninis monarchės atvaizdas katedroje sudarytų vaizdą, jog velionė „dalyvauja“ iškilmėse. Be to, šitaip susirinkusiems buvo demonstruojamas ypatingas jos garbingumas. Programos autorius karališkus bruožus pabrėžė ir išryškino, kaip visada tokiose iškilmėse naudodamas šviesos simboliką. *Profanum* sferoje buvo akcentuojamas karališkosios didybės spindesys, o *sacrum* sferoje buvo pabrėžiama gyvybės pergalė prieš mirtį, arba šviesos – prieš tamsą.

Ant specialiai po portretu įrengtos aksomu uždengtos „machinos“ buvo padėtas valdžios simbolis – karūna, kuri „*ad hunc actum*“ papuošta brangenybėmis, puikiu spindesiu ir pagarba Karalienės galvūgalyje rodė garbingumą³³. Tikslesnės informacijos apie pamintą „machiną“ neturime.

Truputį daugiau žinome apie egzekviją už 1763 m. spalio 5 d. Drezdene mirusio Augusto III sielą, laikytą LDK sostinėje. Per gedulingas iškilmes po šio valdovo mirties 30 dienų termino visai nebuvo laikomasi. Kitaip buvo per gedulingas apeigas, laikytas už Augusto II sielą, kai vyskupas Zenkovičius, norėdamas spėti per minėtą terminą, įsakė pagreitinti puošybos darbus ir *castrum doloris* statybą³⁴.

LDK sostinėje gedulingos apeigos po Augusto III mirties buvo numatytos 1763 m. gruodžio 22 d. Išvakarėse, ketvirtą valandą popiet, visi pabūklai 100 kartų iššovė garbės salves mirusiam valdovui. Be to, pusę valandos skambėjo Vilniaus bažnyčių varpai, skelbdami iškilmingą minėjimą. Kai jie nutilo, iš rotušės bokšto suskambo gedulinga

³² L. Šinkūnaitė, Tapatumo paieškos XVII a. Lietuvos portretinės dailės kontekste, *Meno istorija ir kritika*, 4: *Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008, p. 66–80.

³³ Iš Vilniaus, 1757 12 11, *Kurier Polski*, 1757, nr. 51.

³⁴ M. Morka, min. veik., p. 150.

muzika, kuri liaudžiai turėjo sukelti „ypatingą gailę“³⁵. Dėl visuotinio Vilniaus visuomenės gedulo rotušės pastatas buvo uždengtas juodu krepu, sustatyti „puikūs Tapybos meno papuošimai“³⁶ ir statulos, tarp jų Vilniaus globėjo šv. Kristoforo ir angelo figūros. Išskilmėms parengta „proginė architektūra“ veikė žiūrovo sąmonę, sukeldama refleksijas apie gyvenimo menkumą, jo laikinumą ir trapumą. Kartu tai buvo savotiška monarchų giminės ir karalių pasiekimų propaganda³⁷.

Taip pat buvo parengta rotušės „iluminacija“, kuri turėjo vainikuoti gedulingas apeigas. Dėl gausaus sniego šio sumanymo atsisakyta. Bet aplink rotušę buvo „uždegta“ tiek šviesų, kiek tik buvo įmanoma.

Gedulingos ceremonijos prasidėjo gruodžio 22 d. ketvirtą valandą ryto, suskambus Vilniaus šventovių varpams. Jiems nutilus, iš rotušės bokšto suskambo „gedulinga muzika“. Po valandos į Šv. Kazimiero bažnyčią atvyko pagal specialią tvarką išrikiuoti vienuoliai dvasininkai, kurie šventomis mišiomis pradėjo pagrindinę iškilnių dalį³⁸. Karališkųjų gedulingų apeigų proga taip pat buvo pastatyta *castrum doloris*. Iš pranešimo laikraščio *Gazeta Wileńska* priede žinoma, kad ant keturių raudonu aksomu uždengtų gradusų, papuoštų auksiniais galionais ir kutais, pastatyta aksomu užtiesta labai išpuošta taburetė. Ant jos sudėtos karališkos insignijos: karūna, skeptras ir obuolys. Už taburetės buvo sparnuota statula, laikanti auksinę lentelę su lotyniška inskripcija: *Fecit, quo bonum et placitum erat in conspectu Dei sui et Regnavit in pace*³⁹. O viršuje po irgi „gražiai“ papuoštu baldakimu iš kitaikos⁴⁰ užrašytos raidės: A. III. R. P. (*Augustus III Rex Poloniae*). Užrašas apšviestas daugybe lempų. Pateiktais inicialais puošybos programos autorius pabrėžė valdžios, tapačios karaliaus asmeniui, garbingumą ir didybę. Po juo buvo sparnuota šlovės statula su užrašu *Pacificus vocabitur*⁴¹. Vidurinė didžiojo altoriaus dalis pridengta damastu, o ant jo pagrindo uždėtas sidabrinio brokato kryžius. Aukštesnėse altoriaus partijose šviesiuose debesyse pristatyta karūna, kurią, pasak pateiktos lotyniškos inskripcijos, Augustas III gavo iš Dievo rankų: *Diademma Regni in manu Dei* („Karalystės Karūna Dievo rankoje“)⁴². Prie katafalko sustatytos šešios

³⁵ Iš Vilniaus, 1763 12 31, *Gazety Wileńskie* priedas (toliau – *GW* priedas), 1763, nr. 52.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Apie propagandinę „proginės architektūros“ vaidmenį per laidotuvių ir gedulingas iškilmes žr. B. Małyś, „Propaganda rodowa“ podczas uroczystości pogrzebowych Pawła Karola Sanguszki oraz Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego, *Vade Nobiscum. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Łódzkiego*, vol. VII: *Buntownicy i wykluczenie, IV władza, konflikty na linii Europa–Azja*, Łódź, 2011, s. 343–350.

³⁸ M. Morka, min. veik., p. 156.

³⁹ Iš Vilniaus, 1763 12 31, *GW* priedas, 1763, nr. 52.

⁴⁰ Lygus šilkinis audinys.

⁴¹ Iš Vilniaus, 1763 12 31, *GW* priedas, 1763, nr. 52.

⁴² Ten pat.

sparnuotos statulos. Dvi pirmosios simbolizavo valstybes, kurias valdė miręs monarchas: „besiguodžiančią“ dėl valdovo mirties Lietuvą bei nugrimzdusią į liūdesį ir gedulą Lenkiją. Kitos keturios simbolizavo svarbiausias Augusto III dorybes: išmintį, teisingumą, kankinystę ir maloningumą⁴³. Sunku tiksliai pasakyti, ar kuriant puošybos programą tai buvo vienintelės dorybės. Tikrai žinoma, kad jos apibūdino idealų valdovą – dorybių kupiną vyrą⁴⁴. Bažnyčios piliastrai irgi buvo uždengti damastu. Juos puošė lotyniškos inskripcijos ir herbai valstybių, kurias valdė arba patys Vėtinai, arba su jais susigiminiavę valdovai. Turbūt taip puošybos programos autorius norėjo pabrėžti, kad visa katalikiška Europa kartu liūdi dėl Augusto III mirties. Visada ir visose puošybos programose herbai buvo naudojami įrodant mirusiojo statusą ir susigiminiavimo mastą. Bažnyčios chore, priešais *castrum doloris* iš vienos pusės įtaisytas dekoratyvinis elementas, vaizduojantis šv. Kristoforą (nepatikslinkta, ar tai buvo statula, ar paveikslas), o iš kitos – Vilniaus miesto herbas. Per vidurį užrašas – *Augusto III Regi Poloniarum Magno Duci Lituaniae Cives Vilnenses*⁴⁵ („Augustui III, Lenkijos Karaliui, Lietuvos Didžiajam Kunigaikščiui Vilniaus piliečiai“). Prie katafalko, už kurio pastatymą buvo užmokėta 1000 auksinų, budėjo dvidešimt keturi kareiviai, aprengti „ginkluotai“⁴⁶. Jo konstrukciją apšvietė daugybė žvakių, papildomai sustatytų ir kaspinais surištų į ryšulius. Bažnyčia „iliuminuota“ aliejinėmis lempomis ir „žerinėjomis“ žvakėmis, kurios sustatytos ant karnizų, altorių ir piliastrų. Bažnyčios langai irgi buvo pridengti. Per iškilmes degė trys tūkstančiai aliejinių lempų ir apie keturi šimtai žvakių. Už šventovės apšvietimą ir instrumentinės kape los dalyvavimą per gedulingas apeigas sumokėti 42 auksinai⁴⁷.

Gedulinga liturgija buvo atliekama panašia tvarka kaip ir per iškilmes po karalienės mirties. Skyrėsi tik tuo, kad pirmas giedotines gedulingas pamaldas pradėjo stačiatikių kleras. Po jų šv. mišias laikė unitai, bazilijonai. Vėliau gedulingas pamaldas giedojo karmelitai iš Visų Šventųjų bažnyčios ir bernardinai. Gedulingas pamaldas užbaigė Vilniaus kanauninkų kunigų Kazimiero Prozoro⁴⁸ ir Tomo Korsako⁴⁹ laikytos mišios. Pasak spau-

⁴³ Šiomis dorybėmis remiasi ir 1763 m. gruodžio 15 d. pasakytos pagiriamosios kalbos autorius, žr.: J. Borejko, *Mowa na pochwałę Najjaśniejszego Świętej Pamięci Augusta III Króla Polskiego miana In Collegio Nobilium Societatis Jesu w Wilnie Roku 1763 Dnia 15 Grudnia*.

⁴⁴ Q. Skinner, *The Foundation of Modern Political Thought. 1: The Renaissance*, Cambridge, 1971, p. 118–128.

⁴⁵ Iš Vilniaus, 1763 12 31, GW priedas, 1763, nr. 52.

⁴⁶ Przychód na Exekwie po świętej Pamięci Najjaśniejszym Królu Polskim Auguście Trzecim w kościele S. Kazimierza Domus Profesie Soc. Jesu Szlachetniey Magistrat Wileński przez Jmci Pana Jozofata Minkiewiczza B.[urmistrza] W.[ileńskiego] w Roku 1763 dnia 19 Xbris sporządzone, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*), f. 458, op. 1, nr. 234, k. 3.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ *Kościół Zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Część III: Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, oprac. J. Kurczewski, Wilno, 1916, s. 340.

⁴⁹ Ten pat, p. 324, 326, 328, 336, 351–352.

dos pranešimo, ceremonijoje nedalyvavo Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis⁵⁰. Neturime šaltinių, patvirtinančių, kad vyskupas atsisakė dalyvauti iškilmėse. Tik yra žinoma, kad jaunajam Masalskiui kilo įvairių problemų siekiant gauti karaliaus prezentą Vilniaus vyskupijai⁵¹. Taip pat vertėtų prisiminti, kad iki Augusto III mirties Masalskis buvo opozicijoje karaliui. Vyskupo požiūris į monarchą galėjo būti pastebėtas organizuojant šias egzekcijas. Reikia pastebėti, kad jos vyko ne Katedroje (taip kaip per gedulingas iškilmes po Augusto II mirties), o tik jėzuitų šventovėje.

Iškilmėms vadovavęs sufraganas Ignotas Tomas Zenkovičius, asistuojant gausiai rinktinei kapelai, giedojo šv. mišiose, kuriose dalyvavo miesto magistrato atstovai ir kiti miesto piliečiai, apsivilkę gedulo drabužiais. Nuo rotušės iki pat Katedros, arba pagrindinėje ceremonijos trasos atkarpoje (nuo Aušros vartų iki Katedros), nustatyta tvarka išsirikiavo miesto cechai „su gedulo vėliavomis“, perrištomis juodais kaspinais⁵². Bet cechų atstovai nebuvo įleisti į šventovę. Greičiausiai apeigų organizatoriai priėmė tokį sprendimą ir dėl to, kad šventovėje nebuvo pakankamai vietos. Bet nereikia užmiršti, kad cechams priklausė ne tik katalikai, bet ir stačiatikių, unitų ir Augsburgio evangelikų religijos išpažinėjai. Pagal tų laikų paprotį mirusio kataliko kūną kitų konfesijų atstovai galėjo palydėti tik iki šventovės durų arba kapinių vartų⁵³. Įdomu tai, kad per egzekcijas už Augusto II sielą, per giedotines šv. mišias, kurias laikė Vilniaus vyskupas sufraganas, dalyvavo cechai su suvyniotomis vėliavomis⁵⁴. Gedulingą kalbą per Augusto III laidotuvių iškilmes pasakė sekretorius, Vilniaus burmistras Jonas Dubinskis⁵⁵, išreiškęs gailėstį dėl mirusio karaliaus. Spausdintą kalbą jis išdalijo visiems apeigų dalyviams. Gedulingos pamaldos baigėsi maždaug pirmą valandą dienos. Kitos egzekcijos už mirusio monarcho sielą buvo laikomos rytojaus dieną⁵⁶. Į visas iškilmes labai įsitraukė *Collegium Nobillium* ir Vilniaus akademija. Egzekvijose dalyvavo šių mokyklų rektoriai ir profesoriai bei noviciato magistras prie Šv. Ignoto bažnyčios ir Trečiosios probacijos namų⁵⁷.

⁵⁰ I. S z y b i a k, Ignacy Jakub Massalski, *PSB*, 1975, t. 20, s. 135–139.

⁵¹ T. K a s a b u ł a, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin, 1998.

⁵² M. M o r k a, min. veik., p. 156.

⁵³ K. C h o d y n i c k i, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa, 1934, s. 98.

⁵⁴ M. M o r k a, min. veik., p. 156.

⁵⁵ Dubińskis Janas 1755 m. minimas kaip Vilniaus miesto tarybos narys, žr.: *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, zebrał i oprac. H. Łowmiański przy współudziale M. Łowmiańskiej, S. Kościalkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył J. Jurkiewicz, cz. 2 (1701–1759), Poznań, 2006, s. 189. Žr. *Mowa przy solennych Exekwiach, które Nayiaśnieyszemu Królowi Augustowi III Panu a Panu swemu miłościwemu stołeczne W.X.L. miasto Wilno czyniło, miana w kościele s. Kazimierza S. J. przez szlachetnego JMci Pana Jana Dubińskiego sekretarza J.K.M. burmistrza wileńskiego dnia 24 grudnia 1763*, Wilno, 1763.

⁵⁶ Iš Vilniaus, 1763 12 31, *GW priedas*, 1763, nr. 52.

⁵⁷ *Diarium Collegii Vilmensis 1752–1766*, *LVIA*, f. 1135, op. 20, nr. 303, k. 210–212.

Dalį gedulingų pamaldų organizavimo išlaidų padengė Vilniaus magistratas. Tam jis surengė specialią rinkliavą⁵⁸. Bažnyčios papuošimui ir būtinų medžiagų pirkimui paskirta 1 348 auksinai, o gedulingiems pietums, kuriuos savo rezidencijoje surengė minėtas burmistras, buvo išleista 1 248 auksinai ir 20 grašių⁵⁹, bendra suma buvo 2 596 auksinai ir 20 grašių. 2 077 auksinai ir 9 grašiai buvo surinkti per rinkliavą, taigi burmistrai Juozapatui Minkevičiui⁶⁰ reikėjo primokėti 519 auksinų ir 11 grašių. Bet kyla klausimas, kas padengė išlaidas, pvz., išmaldą Vilniaus vienuolijoms? Galbūt Vilniaus vyskupas?

Ištyrus šaltinius paaiškėjo, kad po Augusto III mirties gedulingos ceremonijos Vilniuje organizuotos tikrai ne taip prabangiai kaip po jo tėvo mirties⁶¹. Iškilmių vieta buvo paskirta Šv. Kazimiero bažnyčia, o ne Katedra, be to, parengta skurdesnė puošybos programa. Neturime medžiagos, pagal kurią būtų galima nustatyti jos autorių. Taip pat sunku atsakyti į klausimą, ar jis buvo ir viso *conchetto* autorius. Panašu, kad iškilnėse nedalyvavo Vilniaus vyskupijos vyskupas ordinaras. Nepaisant to, jos sutelkė LDK sostinės gyventojus ir turėjo valstybinių iškilmių požymių. Vilniaus gyventojai, dalyvaudami jose, išreiškė ištikimybę karaliui, o kartu – vienybės su valstybe jausmą.

Iš lenkų kalbos vertė Irena Tumelytė

Literatūra

CHODYNICKI, K. *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa, 1934.

CHROŚCICKI, J. A. Architektura okazjonalna XVI–XVIII wieku w Polsce. Próba charakterystyki, in *Treści dzieła sztuki. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, 1969.

CHROŚCICKI, J. A. *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa, 1974.

DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA, H. Ostrowski Antoni Kazimierz, in *Polski słownik biograficzny*, 1979, t. 24.

Dzieje sztuki polskiej, red. A. Miłobędzki, Warszawa, 1980, t. 4, cz. 2.

Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. Duchowieństwo i świątynie na ziemi wileńskiej. Od XV w. do 1945 roku, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz, 2009.

⁵⁸ Przychód na Exekwie po świętej..., *LVI*, f. 458, op. 1, nr. 234, k. 2.

⁵⁹ Iš Vilniaus, 1763 12 31, GW priedas, 1763, nr. 52.

⁶⁰ Jozafatas Minkevičius 1755 m. buvo Vilniaus miesto burmistras, žr.: *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, cz. 2 (1701–1759), s. 189.

⁶¹ M. Morka nenurodė sumos, kuri buvo skirta gedulingų iškilmių po Augusto II mirties organizavimui.

KASABUŁA, T. *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin, 1998.

KIZIK, E. Gdańskie uroczystości żałobne po śmierci królów polskich i członków ich rodzin w XVII i w XVIII wieku, in *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, red J. Staszewski, Toruń–Gdańsk, 1995.

Kościół Zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Część III: Streszczenie aktów kapituły wileńskiej, oprac. J. Kurczewski, Wilno, 1916.

LEITSCH, W. *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Wien, 2009, Bd. 2.

MANYŚ, B. „Propaganda rodowa“ podczas uroczystości pogrzebowych Pawła Karola Sanguszki oraz Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego, in *Vade Nobiscum. Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Łódzkiego*, vol. VII: *Buntownicy i wykluczenie, IV władza, konflikty na linii Europa–Azja*, Łódź, 2011.

MORKA, M. Uroczystości pogrzebowe w Wilnie, in *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku*, red. J. Kowalczyk, Warszawa, 1995.

ROŻEK, M. *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków, 1976.

SKINNER, Q. *The Foundation of Modern Political Thought. 1: The Renaissance*, Cambridge, 1971.

STASZEWSKI, J. *August III Sas*, Wrocław, 2010.

STASZEWSKI, J. Maria Józefa (1699–1757), królowa polska, in *Polski słownik biograficzny*, t. 20, 1975.

ZYBIAK, I. Ignacy Jakub Massalski, in *Polski słownik biograficzny*, t. 20, 1975.

ŠINKŪNAITĖ, L. Tapatumo paieškos XVII a. Lietuvos portretinės dailės kontekste, in *Meno istorija ir kritika, 4: Menas ir tapatumas*, Kaunas, 2008.

Urzędniczy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik, 1994.

VILNIUS MOURNING CEREMONIES ON THE DEATH OF MARIA JOSEPHA AND AUGUSTUS III

Summary

BERNADETTA M A N Y Ś

Vilnius in the Saxon era, as well as other cities of Lithuania and the Crown, was the scene of the funeral ceremonies celebrated after the death of Augustus II at first, then after the death of Queen Maria Josepha, and eventually Augustus III. The ideological program of exequies checked – in Vilnius Cathedral after the death of the first of Wettin on the Polish throne was discussed by M. Mork. Funeral celebrations

after the death of Augustus III and his wife Maria Josepha, who died in Dresden, has not been asked yet further attention of researchers.

This article is therefore an attempt to characterize these events in terms of their conduct and organization, as well as the presentation of the characteristics of Vilnius event. Discussed ceremonies showed features of paratheatrical performances. There were used all means that could have possible impact on the imagination of the participants and spectators. For residents of Vilnius they were like the funerals of dignitaries of church and state, they were the opportunity to express the emotions – sadness and sorrow publicly. What is more, we can assume that the funerals took on the nature of the holidays, as well as they were the evidence of the commitment of its people to the monarchy.

Gauta 2014 m. birželio mėn.

Bernadetta Mańś – humanitarinių mokslų daktarė, Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos fakulteto darbuotoja. Mokslinių interesų kryptis – LDK istorija, iškilmės XVIII a. Vilniuje, proginės iškilmės XVIII a.

El. paštas: bernadetta13a@interia.pl